

Recensioner

Mellan lögn och verklighet: En essä om tvetydighetens fascism

Marcia Sá Cavalcante Schuback

Övers. Fredrika Spindler och Gustav Strandberg

Bokförlaget Faethon 2025. 320 s. ISBN 9789189943599

Det är slående att det sedan 2019 har kommit tre uppmärksammade böcker om populism skrivna på svenska av tre framstående kvinnliga filosofer. Först ut var Nora Hämmäläinens *Är Trump postmodern? En essä om sanning och populism* (2019). År 2023 kom Åsa Wikforss *Filosofiska klarlägganden i en grumlig tid* och nu senast Marcia Sá Cavalcante Schubacks *Mellan lögn och verklighet: En essä om tvetydighetens fascism* (2025). Anmärkningsvärt är att alla tre har tagit på sig den svåra uppgiften att kasta ljus över de skeenden som har hamnat i förgrunden i samtidsdebatten genom begreppsliga undersökningar och analyser av idéer förknippade med populism såsom "alternativa fakta", "postsanningstillståndet" med flera. Inte minst resonerar de om filosofins roll och möjligheter i en tid då kunskapsinstitutioner såsom universitet och expertmyndigheter tycks förlora sin epistemiska auktoritet. Var och en kan ju nu efter eget behag – med hjälp av sociala medier, olika plattformar och numera även AI – vara sin egen sannings smed. Medan Hämmäläinens ärende var att *reda ut* missförstånd om postmodernismen som en riktning inom den kontinentala filosofins begreppsapparat och kunskapssyn, och Wikforss syfte var att *argumentera* för den vetenskapliga expertisens rättmätiga ställning som beslutsinstans, vill Schuback ägna sig åt en tredje filosofisk paradgren, en som varken handlar om förklaring eller bevisföring, utan snarare om ett slags eftertanke eller besinning. Detta gör hon utifrån sin omfattande bildning med ett stort allvar.

Den sorts innerlighet Schuback uppvisar, i kombination med hennes förtrogenhet inför de ämnen hon berör och hennes många infallsvinklar – allt från modernistisk poesi till rap, medieteorier till medeltida musiknotation – är relativt ovanlig idag när tidsaktuella frågor om populism, fascism och auktoritarism diskuteras i texter riktade till en bredare publik.

I synnerhet den första delen av boken, som utforskar den auktoritära kapitalismen, är stundtals tankeväckande på ett oväntat sätt genom dess fördjupningar i tankegångar hos bland andra Paul Valéry, Pier Paolo Pasolini, Karl Marx, Hannah Arendt och även Benito Mussolini. Men för att kunna ta sig genom bokens många utvecklingar i politik, filosofi, poetik och musik- och konstteori måste man förstå, som Schuback betonar, att det inte handlar om begreppsanalys eller ens regelrätt argumentation i vedertagen statsvetenskaplig eller praktisk filosofisk mening. Hon benämner gång på gång sin text som "essä", ett försök att begrunda det som händer nu, omkring och framför allt *med oss*, att fokusera det som hon kallar för "det närvarande". Och häri ligger en utmaning för många läsare, inte minst i Sverige, där denna typ av text har blivit tämligen sällsynt, för att inte säga främmande. Anslaget är för lärt, abstrakt och meditativt för att passa som krönika eller kulturartikel i dagspressen, eller som en bok riktad till allmänheten, men för rapsodiskt och spekulativt för att godtas som vedertagen akademisk "forskning" i statsvetenskap eller praktisk filosofi såsom de vanligen bedrivs. Man kan ha såväl respekt för som medlidande med den som ger sig på ett sådant uppdrag i dagens intellektuella atmosfär.

På grund av bokens mångbottnade referensram är dess resonemang svåra att kort rekapitulera. Huvudtesen kan man säga är att dagens hyperkapitalism omöjliggör kritiskt tänkande genom att förvandla alla möjliga perspektiv och ställningstaganden till moment eller element i en hegemonisk produktionsström som i sig inte har något slutmål eller någon orientering. Inom denna ström av ändlösa meningslösheter kan underströmningar växa sig starkare genom att alltfler människor dras med i dem. Här skulle Schuback med fördel ha kunnat diskutera exponenter för det som har kallats *the Dark Enlightenment* ("den mörka upplysningen"), en strömning som uppstod på 2010-talet framför allt influerad av Curtis Yarvin och Nick Land, men även av de på olika håll inflytelserika tankegångarna hos J. D. Vances mentor, Peter Thiel. En annan potentiellt intressant infallsvinkel hade varit Aleksandr Dugins idéer om eurasianism, som har fått spridning och epigoner långt utanför Ryssland. Men i stället för att tala om teknokapitalism eller nyfascism i ljuset av dagens online-debatt och vice versa, väljer Schuback att anlägga en tolkningsram som huvudsakligen kretsar kring 1900-talets tankegods. I viss mån är det ett effektivt val eftersom man tvingas inse, ännu en gång, att inget är strängt taget *helt* nytt under solen. En anledning att ta det förflutna i beaktande är att det är närvarande i männis-

kors självförståelse, utgångspunkter och val idag. Idéer som gällde igår kan vara högst relevanta och levande nu av det enkla skälet att vi känner igen vår egen situation i dem, vilket framgår tydligt när man läser den översättning av Paul Valéry's essä skriven 1895 som avslutar boken, där han förklarar hur Tyskland hade erövrat världen inte primärt genom våld utan genom "metod". Hans analys är skrämmande aktuell, och i delar skulle den kunna belysa bland annat Kinas frammarsch de senaste tre decennierna.

Man kan icke desto mindre undra vem boken egentligen adresserar. Ansatsen är ju uttryckligen att tränga bakom floskler och ismer, att inte låta sig vaggas in i att tänka som "man" gör. Schuback menar att i sammelsuriet av ständigt nya intryck som avlöser varandra blir vi fångade av vissa bilder som drar våra blickar till det som tycks fixera mening, trots att dessa egentligen kan fyllas med vad som helst. De är tvetydiga, och just denna tvetydighet hindrar oss från att iaktta vår belägenhet i dess nyansrikedom och komplexitet. Varje försök till kritisk reflektion tycks vara immanent i själva det system man vill genomskåda och lösgöra sig ifrån. Väsentligt för teknokapitalismen såsom Schuback beskriver den är dess oerhörda förmåga att inkorporera, ja, även omfamna och omhulda, alla former av kritik som en del av meningsproduktionen för olika kundsegment, så att säga.

Men denna analys av sakernas tillstånd väcker frågan om självrannsaksandets förutsättningar och begränsningar. I boken tas mycket för givet så fort det handlar om hållningar inför dagspolitiska spörsmål, och även i viss mån estetiska preferenser. Som läsare känner man sig inte alltid inbjuden till ett samtal på lika premisser. Vissa teser förklaras eller motiveras inte alls, och många tankar bygger på en argumentationsstil som förutsätter ett underförstått godtagande av outtalade utgångspunkter. Ordet "vi" används flitigt, men tycks ibland syfta på de redan införstådda, ibland till den mycket bredare bemärkelsen av "vi" i meningen alla som kan tänkas känna igen sig i beskrivningen av den mänskliga tillvaron i "vårt" samhälle i stort: att vara distraherad av ständig uppkoppling och desorienterad av den aldrig sinande informationsfloden; att alieneras av en politisk diskurs som tycks alltmer avlägsna alla former av ärlighet, verklighetsförankring och vanlig hederlig hyfs; att förnimma ett slags äckel inför kommersialiseringen av snart sagt varje form av dygd, idé eller princip, så att de bara blir moment i bruset av intryck vi oavbrutet utsätts för – ännu ett jippo, ett knep, ett mem eller, och kanske framför allt, en *grej*.

Det sistnämnda är viktigt i sammanhanget då Schuback ägnar mycket energi åt att visa att även tänkandet som sådant har fallit offer för varufetischismen. Marx ekonomiska filosofi, inte minst hans tankar om pengar och generell ekvivalens, får onekligen förnyad aktualitet i denna kontext. Mycket av vår tids vulgaritet förknippas i boken med fascism i bemärkelsen att människor binds ihop av intiga fraser och menings-tömnda bilder skapade för omedelbar men tillfällig tillfredsställelse som ett led i att generera mer av det samma, inte av reella band av livaktiga, ömsesidiga relationer ("ligaturer"). Bokens centrala fråga handlar för Schuback om "hur vi skapar gemenskaper utan att gripa efter några förment fasta och mytiska grunder eller några föregivet fusionella järnband, hur vi förenar oss utan någon *fascio*" (s. 201). Trots detta ideal får man stundtals intrycket att det är flera sätt att leva, leka, arbeta, tänka, tala, tiga – ja, vara – som kanske inte faller författaren eller hennes lika-sinnade på läpparna, även bland dem som delar författarens avsmak för den politiska sfärens tomma ord och slentrianmässiga grymhet, eller de finansiella eliternas kallsinnighet inför mänskligt lidande och ligkiltighet inför den pågående degraderingen av såväl planetens livskraftighet som av människans värdighet. Man undrar om den samhörighet som efterlyses i slutändan inbegriper de som bara gräver där de står, jobbar på så gott de kan, tänker till i sina förhållanden till andra och sitt sätt att bruka jordens resurser, som är lyhörda inför sina egna samveten utan att ha sådana kulturella och idémässiga böjelser som verkar nödvändiga för att binda bokens läsare till dess författare.

Dessa outtalade inträdeskrav skapar intrycket att tillhörigheten i de medvetnas och medmänskligas gemenskap är villkorad, att allmänheten inte är inbjuden, vilket förstärks i brevväxlingen mellan Schuback och författaren och litteraturkritikern Gabriel Itkes-Sznep, som följer efter bokens huvuddel. I Itkes-Szneps brev faller kommentarer om politikens "rotvälsta", deras dåliga grammatik, tröttsamma upprepning av ömsom lögner ömsom kitschiga klyschor, m.m. Vilka är dessa? Ja, de vanliga misstänkta – Putin, Bolsonaro, och Trump förstås, men även Milei i Argentina samt Sverigedemokrater överlag och en onämnd moderat som "slaktade kulturen i Norrköping". Det måste erkännas att jag själv inte har följt konflikten om kulturlivets förutsättningar och finansiering i Norrköping, men någonstans här bekräftas intrycket av att väldigt mycket kan härledas till eller betraktas som ett uttryck för fascism. Detta är ju paradoxalt då det är just en sådan tendens i vår tid som Schuback annars är mycket mån om att varna för, nämligen den

som hon kallar för "vadsomhelstifiering", där allt kan betyda vad som helst varigenom ord, bilder och handlingar förlorar konkretion och reell mening. Ur denna malström av meningslöshet uppstår enligt henne den nya form av fascism som hon beskriver som "tvetydighetens".

Förvisso hyllas i ett avsnitt det jordnära, okonstlade men frukt samma, levande språket som finns (eller snarare fanns) i olika regionala dialekter. Men även där, så fort det handlar om dagens Sverige och inte poesiskrivande i 40-talets Italien, knyts det till en mångfald som representeras av migranter och migration. De ska "tala" röstens tal i dess variationsrika flerfaldighet. Andra som är varken invandrare eller världsmedborgare, säg snickaren Jacke i en by utanför Kramfors eller butiksbiträdet Kattis i utkanten av Grums, tycks inte ha förutsättningar för att göra det. Eftersom deras del i mångfaldens flertaliga röster över huvud taget inte uppmärksammas av Schuback kan det för läsarna ligga nära till hands att dra slutsatsen att de som saknar vissa sorters erfarenheter löper större risk att bli fast i en förment enfaldighet, lockade av och lätt indragna i en amorf fascistisk mentalitet. Deras "tal" tycks i så fall utgöra en del av problemet, snarare än röster som också förtjänar att höras. Även om Schuback uppenbarligen anstränger sig för att inte falla in i en generaliserad, välmenande exotifiering av grupper och identiteter, är det inte alldeles klart att hon lyckas helt i det avseendet.

Samma drag förekommer även i resonemanget om begreppet "folket", där hon i en tänkvärd genomgång redogör för olika koncipieringar av mobben och massan, packet och pöbeln. Här hade man dock önskat att Schuback ägnat lite utrymme till att diskutera "folket" som ett frihetligt juridisk-politiskt begrepp. De idéer, vilka har traderats i olika varianter under några hundra år inom politisk teori, som har att göra med individens bindande lagstadgade skyldigheter gentemot varandra i en stat för att erkänna och garantera var och ens grundläggande rättigheter under en och samma representationsform (så kallade kontraktsteorier) är ju inte direkt irrelevanta i en diskussion om populism, fascism och demokrati. I stället väljer hon att gå vidare till frågan om hur "vi" ska hantera den "lumpna horden" som tidigare tänkare ansåg måste tuktas, medvetandegöras eller frigöras: "Vad ska vi göra med en underström av folkliga krafter som inte längre är i rörelse?" (s. 173). Vad man än vill säga om en sådan frågeställning, är det svårt att se hur den visar på ett respektfullt "lyssnande" för att uppnå en inifrånförståelse av livsbetingelserna och erfarenheter utanför Stockholm, São Paulo eller Paris, hos dem som inte är akademiker, skribenter, aktivister eller konstnärer. Och

utan en sådan insikt förblir de stora penseldragen om fascismens nya former och attraktionskraft glidande, oförtöjda.

Trots de farhågor om bokens implicita läsare och vidhäftande anspråk som nämnts ovan kommer man inte ifrån att den innehåller en mängd fängslande tankegångar, originella uppslag och värdefulla iakttagelser. Det är med andra ord en bok som förtjänar att läsas och diskuteras.

Sharon Rider

Krossa framsteget: Essäer i oligarkins tidevarv

Slavoj Žižek. Övers. Henrik Gundenäs

Fri Tanke 2025. 189 s. ISBN 978-91-8996056-5

Jag läste för några år sedan en recension av *The Matrix: Resurrections* av Slavoj Žižek, där han i slutet av texten medgav att han inte hade sett filmen och inte heller hade för avsikt att göra det. Recensionen var både intressant och underhållande, men jag har inte desto mindre undvikit att följa Žižeks exempel här. Huruvida jag borde ha gjort det låter jag vara osagt.

Krossa framsteget är en samling av essäer och den andra i den Žižekserie som Fri tanke ger ut. En tredje bok i serien publicerades under våren 2026. Žižek, härstammande från Slovenien, är filosof, psykoanalytiker och samtidskommentator som hör hemma i vad som med en trubbig benämning kallas "kontinentalfilosofi", och som numera på engelska ibland kort och gott går under namnet "theory". Žižek är känd för att blanda högt och lågt. Diskussioner av Hollywoodfilmer och andra populärkulturella fenomen samsas med tänkare som Hegel och Lacan. Så är det även i fallet i denna bok, där filmer som Christopher Nolans *Oppenheimer* och Alex Garlands *Civil War* belyses med Kafka, Lenin och Adorno. I bokens längsta och mest teoretiska essä, om auktoritet, varvas Kierkegaards filosofiska diskussioner om kristendomen med analytisk-filosofisk språkfilosofi och, förstås, Lacan. Jag förstår inte resonemanget helt och hållet, men det är ganska rolig läsning. Kanske är det lite mindre roligt än vanligt. Andra texter av Žižek har fått mig att skratta mer än denna bok.

Essäerna är såvitt jag kan bedöma ganska löst sammanhållna, men ett återkommande tema är det som har fått ge titel till boken, framstegstanken, mot vilken Žižek är kritisk.

Jag har svårt att komma till rätta med premisserna i Žižeks resonemang kring framstegstanken. Är det inte en död, eller åtminstone ganska illa medfaren, häst han ger sig på? Den definition vi ges av begreppet